

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
Проблема професійно-психологічного розвитку працівників спеціальних підрозділів поліції до дій в екстремальних умовах	8
1.1. Теоретичний аналіз підходів психологічної науки до розвитку особистісно-професійних якостей фахівців ризико-небезпечних професій	8
1.2. Вимоги до професійно важливих якостей працівників спеціальних підрозділів МВС України, необхідних для успішного виконання завдань в екстремальних умовах	30
Висновки до розділу 1	56
РОЗДІЛ 2	
Теорія і практика застосування імітаційних засобів для розвитку особистісних та професійних якостей працівників спецпідрозділів	58
2.1. Психологічні та методичні засади застосування імітаційних засобів для розвитку особистісних та професійних якостей фахівців	58
2.2. Досвід застосування пейнтболу, страйкболу та лазерних тирів у підготовці спеціальних підрозділів	64
Висновки до розділу 2	70
РОЗДІЛ 3	
Загальна характеристика етапів, методів та груп досліджуваних працівників спецпідрозділів поліції	72
Висновок до розділу 3	82

РОЗДІЛ 4

Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку професійно важливих якостей працівників спецпідрозділів МВС України імітаційними засобами 84

- 4.1. Аналіз результатів дослідження професійно важливих якостей працівників спецпідрозділів МВС залежно від їх досвіду застосування імітаційних засобів під час професійної підготовки 84
- 4.2. Експериментальне дослідження ефективності пейнтболу та страйкболу для професійно-психологічного розвитку працівників підрозділів спеціального призначення 123
- 4.3. Психологічні рекомендації щодо використання пейнтболу, страйкболу та лазерних тирів для розвитку професійно важливих якостей працівників спецпідрозділів поліції 131
- Висновки до розділу 4 139

ВИСНОВКИ 142

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 146

ДОДАТКИ 161

ВСТУП

У сучасних соціально-політичних та економічних умовах розвитку суспільства особливо актуалізуються питання індивідуально-психологічного та професійного розвитку фахівців різних галузей, зокрема екстремальних видів діяльності, вимоги до рівня і якості праці яких постійно підвищуються.

Для виконання найбільш складних та ризиконебезпечних завдань органів внутрішніх справ тривалий час залучались спеціальні підрозділи МВС серед яких «Грифон», «Сокіл», «Титан», «Омега», «Скорпіон» та інші. На теперішній час в МВС України налічується більше 20-ти воєнізованих підрозділів спеціального призначення які беруть активну участь у спеціальних операціях і бойових діях на Донбасі, такі як: Богдан, Київ-1, Київ-2, Миротворець, Січ, Дніпро, Донбас, Слобожанщина, Харків-1, Харків-2, Чернігів, Золоті ворота, Шторм, Світязь тощо. Зазначені підрозділи задіяні для забезпечення спеціального режиму, виконання завдань протидиверсійного і антитерористичного характеру на території Донецької і Луганської областей.

У 2016 році на базі батальйонів особливого призначення та спецпідрозділів МВС створено КОРД (Корпус Оперативно-Раптової Дії) – новий, єдиний і універсальний спеціальний підрозділ Національної поліції України, в основу діяльності якого покладаються принципи служіння та захисту громадян України.

Діяльність спецпідрозділів поліції зазвичай відбувається у складних, ризиконебезпечних умовах, пов'язаних із затриманням і знешкодженням небезпечних злочинців, злочинних угруповань, визволенням заручників, вогнепальним і фізичним протистоянням, силовим забезпеченням різних спеціальних операцій органів внутрішніх справ тощо. В цих умовах ефективність професійної діяльності та рівень службового травматизму працівників спецпідрозділів залежить від особистісних і професійних якостей працівників, методів і засобів їх професійно-психологічної підготовки.

Не випадково професія працівника підрозділу спеціального призначення МВС України знаходиться в переліку найскладніших

професій. За рівнем ризику та стресогенності вона прирівнюється до діяльності льотчика-випробувача. Ефективність професійної діяльності та рівень службового травматизму працівників спецпідрозділів поліції залежить від розвитку особистісних і професійних якостей працівників, методів і засобів їх професійно-психологічної підготовки.

У психології, в межах проблеми розвитку особистості, її професійного становлення, достатньо широко розглядалася проблема формування професійно важливих якостей, їхня типологія, структура і чинники, впровадження оптимальних засобів професійно-психологічної підготовки фахівців для підвищення рівня успішності й організації роботи, в тому числі в особливих умовах діяльності. Ці питання висвітлювалися вітчизняними і зарубіжними авторами, зокрема В. Барком, Г. Береговим, В. Бодровим, Е. Зеєром, Є. Клімовим, М. Логачовим, О. Матеюком, В. Медведєвим, О. Сафіним, О. Столяренко, В. Осьодло, Є. Потапчуком, І. Приходько, Д. Сьюпером, О. Тімченком, В. Шадріковим та ін.

Дієвими сучасними засобами підготовки фахівців воєнізованих спеціальних підрозділів є імітаційні методи, такі як ігрове моделювання, пейнтбол, страйкбол, інтерактивний лазерний тир тощо. Завдяки цим методам значно підвищується рівень професійного навчання працівників спецпідрозділів, розвиток у них основних професійних компетенцій та психофізичних навичок, у тому числі швидкості дій в умовах складної та динамічної обстановки, психологічної стійкості, творчого мислення, ініціативи, рішучості, самостійності, колективної згуртованості тощо. Разом із тим, на сьогодні у психологічній науці та практиці майже відсутні експериментальні дані щодо ефективності професійно-психологічного розвитку працівників воєнізованих підрозділів спеціального призначення зазначеними імітаційними засобами.

В запропонованій монографії здійснено ґрунтовний аналіз наукових досліджень з проблем розвитку професійно важливих якостей працівників правоохоронних органів, необхідних для дій в екстремальних умовах. Проаналізовано психологічні та методичні засади використання імітаційних засобів для особистісно-професійного розвитку фахівців, зокрема, досвід застосування пейнтболу, страйкболу і лазерних тирів у підготовці спеціальних підрозділів. Визначено психологічні особливості розвитку профе-

сійно важливих якостей працівників підрозділів спеціального призначення МВС України імітаційними засобами, серед яких набуття працівниками здатності до аналізу ситуації, готовності самостійно приймати рішення та діяти в умовах невизначеності, рішучості, впевненості у собі, сміливості, стійкості до стресу, гнучкості мислення, націленості на практичний результат і прагнення до оптимального виконання завдань, можливості засвоєння навичок психологічного впливу тощо; доведено ефективність застосування таких імітаційних методів як пейнтбол і страйкбол у професійно-психологічній підготовці працівників спецпідрозділів МВС до виконання службових завдань в екстремальних умовах.

Результати монографічного дослідження можуть бути використані у професійній підготовці та підвищенні кваліфікації працівників підрозділів спеціального призначення Національної поліції України й інших воєнізованих спецпідрозділів. Отримані результати дослідження також можна використовувати в різних освітніх та спеціалізованих установах для підготовки фахівців до виконання поставлених завдань в умовах надзвичайних ситуацій. Застосування розроблених психологічних рекомендацій щодо використання пейнтболу, страйкболу та лазерних тирів для розвитку професійно важливих якостей працівників спецпідрозділів поліції підвищить якість та ефективність професійно-психологічної підготовки працівників до виконання спеціальних операцій в екстремальних умовах діяльності.

РОЗДІЛ 1

Проблема професійно-психологічного розвитку працівників спеціальних підрозділів поліції до дій в екстремальних умовах

За сучасних умов демократизації суспільних відносин в Україні постає потреба подальшого вдосконалення професійної діяльності правоохоронців, розвитку співпраці і партнерських відносин правоохоронних інститутів держави із населенням. Адже охорона громадського порядку, боротьба зі злочинністю є одними з основних напрямків забезпечення національної безпеки, що загалом становить собою захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

На передньому краї охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю стоять правоохоронні органи, діяльність яких належить до найбільш складних професій і характеризується підвищеним рівнем екстремальності.

1.1. Теоретичний аналіз підходів психологічної науки до розвитку особистісно-професійних якостей фахівців ризико-небезпечних професій

Проблема розвитку професійно-психологічних якостей фахівців будь-якої професійної галузі завжди була в центрі уваги науковців, адже невпинне прагнення людства досягати все більшої ефективності результатів праці залежить, передусім, від рівня підготовленості працівників, що її виконують. Не зменшуючи роль новітніх та ефективних засобів, методів і технологій удосконалення діяльності та зростання її результатів, людський, особистісний фактор усе ж залишається визначальним чинником

професійної діяльності, оскільки найсучасніші прилади й технологічні процеси розробляють та реалізують живі люди – особистості, розвиток яких залежить від певних психологічних закономірностей та чинників.

Ідея розвитку особистості є однією з ключових в історії наук про людину та, зокрема, становлення психології як науки. «Особистість існує в розвитку», «особистість – система, що розвивається», «поза розвитком немає особистості» – ці твердження міцно укорінилися в науковому вжитку.

Найперші донаукові й більш пізні натурфілософські концепції трактували розвиток людини як поглиблення вроджених якостей і властивостей. З огляду на істотну характеристику розвитку давні мислителі античності, спираючись на уявлення про абсолютно удосконалений космос, виключали розгляд питання про спрямовані зміни, що мають наслідком виникнення принципово нового [57]. Пізніше виникають численні школи і підходи щодо сутності особистості та її розвитку. Так, один із найвідоміших авторів – дослідників психології розвитку – Г. Крайг писав: «складний і багатоаспектний, повний пошуків і сумнівів процес розвитку людини – продукт сукупної дії багатьох сил: змішання біологічного й культурного джерел, переплетіння думок і почуттів, синтезу внутрішніх спонукань і зовнішніх впливів. Цей процес починається з моменту зачаття і триває все життя. Характер його протікання багато в чому обумовлюється навколишнім середовищем, але разом із тим він неповторний, як і будь-яка людська особистість» [76, с. 15].

Розвиток психіки людського індивіда – це взаємозумовлений і водночас активний саморегулюючий процес. Це – внутрішньо необхідний рух, «саморух» від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності. З віком поступово зростає роль власної активності індивіда в розвитку і формуванні його як особистості.

Різні дослідники роблять спроби розглянути у взаємозв'язках психічні властивості й процеси, які раніше вивчали ізольовано, тобто подати їх як єдину систему. Як ціле тут виступає індивід; його психологічні якості розглядаються в єдності з біологічними й соціальними складовими. У цій галузі працювали такі всесвітньо знані вчені, як Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін, К. Левін, О. М. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн,

3. Фрейд, У. Штерн, Е. Шпрангер та ін. [25; 26; 29; 86; 88; 130; 139; 155; 157].

Упродовж останніх десятиліть ідея розвитку особистості зазнала безліч редуцій, зумовлених її адаптацією до потреб традиційної освітньої практики. Спочатку ідея «розвитку» була підмінена ідеєю «формування», зростання особистості стали інтерпретувати як кероване зовні, що суперечить змісту розвитку особистості як її саморуху. Пізніше процес формування особистості був зведений до інтеріоризації соціальних і предметних норм, а розвиток стали трактувати як засвоєння суми знань, умінь, навичок і моральних норм. Правомірність опису особистості як такої, що розвивається, була поставлена під сумнів О. В. Петровським, котрий відмічає, що лише за певного трактування особистості, коли її визначено як «єдиноможину» іпостасей, одна з яких полягає в ідеальній представленості та продовжуваності людини в інших людях, її ідеальному бутті в них, категорія «розвиток особистості» може стати постулатом [122].

Автор теорії діяльності О. М. Леонт'єв стверджує, що задатки «суто людських» здібностей не вроджені, а формуються за життя, і їх природа пов'язана з так званими «функціональними органами». Людина вступає в історію як індивід, наділений природними властивостями і здібностями, а особистістю вона стає лише як суб'єкт суспільних відносин. Становлення особистості, за О. М. Леонт'євим, – це становлення особистісних смислів [88].

Процес розвитку пов'язаний з індивідуалізацією, в основі якої механізм екстеріоризації, тобто соціальної віддачі особистості, її творчості. Як зазначає П. П. Горностай, стати індивідуальністю можна лише, ставши особистістю, однак для цього недостатньо соціальної детермінації. Тут набувають чинності індивідуальні, особистісні, суб'єктні фактори. Видатна індивідуальність стає наче над суспільством, вступає з ним у протиріччя, розвивається всупереч соціальним очікуванням [34].

М. Мясищев, обґрунтовуючи розвиток особистості, стверджував, що особистість, психіка й свідомість людини в кожен певний момент становлять єдність відображення об'єктивної дійсності та ставлення людини до неї. Психологія відносин людини у розвиненому вигляді постає цілісною системою індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними